

УДК 159.923.2:001.5

Кушнерова Яна Григорівна

аспірант 2 курсу спеціальності «Психологія»

ОНУ ім. І. І. Мечникова

e-mail: german170115@gmail.com

ORCID: 0000–0002–6962–2081

ПОНЯТТЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснюється психологічний аналіз понять, що стосуються категорії життєвого шляху особистості. Розглянуті актуальні наукові підходи до аналізу понять «життєвий шлях», «життєва стратегія», «творчий шлях». Простежено розвиток поняття життєвого шляху в вітчизняній та зарубіжній психології.

Ключеві слова: життєвий шлях, психологічна проблема, психологічна ситуація, життєва ситуація, життєва криза, доля, життєва стратегія, творчий шлях.

Актуальність дослідження. Варіації явищ людського буття при застосуванні категорій життєвого шляху у філософії, педагогіці, соціології, психології набувають більшої системності, повноти та розуміння. Прискіплива увага експертів в різних галузях науки до проблеми життєвого шляху обумовлена тим, що її розробка вимагає певної конкретики та узагальнення понять цієї категорії.

Відомо, що психологічні дослідження проблеми життєвого шляху були пов'язані з дослідниками, які вивчали проблему на загальному рівні: А. Адлер, Б. Г. Анан'єв, Л. І. Анциферова, О. Г. Асмолов, К. О. Абульханова-Славська, Г. О. Балл, М. О. Бердяєв, М. Й. Боришевський, Л. Ф. Бурлачук, О. Ф. Бондаренко, Вебер, Л. С. Виготський, Є. І. Головаха, О. А. Донченко, Е. Дюркгейм, В. П. Казмиренко, О. В. Киричук, В. В. Клименко, І. С. Кон, Г. С. Костюк, З. Г. Кісарчук, О. О. Кронік, К. Левін, Д. О. Леонт'єв, А. Маслоу, В. Ф. Моргун, С. Д. Максименко, С. Московічі, В. О. Моляко, В. В. Москаленко, В. Ф. Моргун, В. Г. Панок, Ю. Н. Пахомов, К. Роджерс, С. Л. Рубінштейн, В. В. Рибалка, В. А. Ромеєць, О. Б. Старовойтенко, М. Л. Смульсон, В. О. Соловієнко, Л. В. Сохань, Т. М. Титаренко, В. О. Татенко, Е. Фромм, В. Франкл, Ю. М. Швалб, Т. С. Яценко, С. І. Яковенко та інші.

На сьогоднішній день у психології існує велика кількість трактувань життєвого шляху особистості, оскільки, з одного боку завдяки цьому поняттю можна систематизувати та класифікувати багато явищ індивідуального психологічного розвитку людини. З іншого — ситуація суспільної кризи обумовлює і акцентує всі життєві проблеми особистості, що вимагає від індивідуума усвідомлення своїх дій та поведінки, здібностей та нахилів, а також певного планування у найближчій і найвіддаленішій перспективі своїх дій, формування навичок у вирішенні різних конфліктів та проблем,

погодження життєвих планів або задумів з особистими можливостями та з суспільними умовами.

З третього боку — кожен із нас, як частка суспільства, носій покоління певним чином включає до власного життєвого шляху великий ряд соціально-історичних ритмів. До них можна віднести цілі традиції, ритуали, обряди, звичаї, що формуються у певний час у суспільстві та залишаються на роки. Час культурного розвитку зазвичай дуже тривалий і позбавитись від його впливу неможливо, тому що люди є часткою суспільства, держави. Життєвий шлях неможливо розглядати лише як траєкторію приватного життя окремої особистості. Окремий творчий внесок кожної людини також є його властивістю.

Основний матеріал дослідження. Поняття життєвого шляху особистості вважається однією із найбільш важливих та широких категорій психології. Споріднені до неї за змістом є такі поняття, як психологічна ситуація, життєва ситуація, життєва криза, життєва перспектива, життєва стратегія, доля та інші, які входять до категоріальної системи психології [7].

Психологічна ситуація виникає, в першу чергу, на основі реальних обставин, що перешкоджають досягненню мети, задоволенню потреб або коли вони сприймаються як такі, що містять перешкоди або трудність. В іншому випадку причиною формування психологічної ситуації є наявність внутрішніх перешкод, які віддзеркалюють особистісні психологічні проблеми людини.

Поняття *життєвої ситуації* особистості обумовлено цілістю обставин життєдіяльності, природних і соціальних факторів, які певним чином, прямо або опосередковано, впливають на поведінку людини, її стан і картину світу, детермінують зміст і напрями її розвитку, сприяють виникненню та розв'язанню проблем. Життєва ситуація утворюється з усвідомлюваних особистістю умов своєї життєдіяльності та обставин неусвідомлюваних, які мають об'єктивний початок, але не виявляються людиною.

Це положення формує потребу в дослідженні механізму взаємодії психологічних проблем і життєвої ситуації в ході поетапного усвідомлення особистістю обставин своєї життєдіяльності. Ми притримуємося положення, що між поняттями ситуація і проблема немає вагомої різниці. Скоріше ситуація формується на фоні низки проблем, а проблема розкриває певну ситуацію. Осмислення життєвої ситуації здійснюється на основі внутрішніх проблем особистості. Інакше кажучи, певна життєва ситуація може бути основою для варіювання психологічної ситуації, за якою стоїть певна проблема.

Життєва криза є періодом, більш-менш довгим, впродовж якого модифікується особистість, трансформується спосіб детермінації процесів розвитку, життєвий задум, траєкторія життєвого шляху, тобто послідовність життєвого шляху (Т. М. Титаренко). Підставами для формування кризи можуть виступати як зовнішні (війна, аварія, репресії, стихійні лиха, соціальні катаклізми, насилля, смерть родича або розлука тощо), так і внутрішні події, які здійснюються у вигляді «несподіваної» переоцінки

цінностей, відмова від життя за старим сценарієм або керування старим життєвим задумом. Вплив зовнішніх джерел може бути дуже сильним та негативним, не залишаючи людині можливостей для зміни ситуації, у якій вона потрапляє. Не дивлячись на це, слід зазначити, що внутрішній сенс є важливішим, тому що за одних і тих же критичних зовнішніх умов люди з різним досвідом і загартованістю, з різними індивідуально-особистісними особливостями здатні до несхожих переживань кризового стану.

Життєва перспектива є сукупністю подій та умов життя, які за всіх рівних умов створюють для особистості можливість для оптимального життєвого просування. Життєва перспектива — це спосіб структурування особистістю близького та віддаленого майбутнього за допомогою ціннісних орієнтацій, життєвих цілей та програм, які є її структурними одиницями [2]. Перспектива разом із поняттям ціль, план, орієнтація відображає ставлення до майбутнього. Самі ж цілі, плани, орієнтації, програми можна назвати ядром життєвої перспективи.

Проводячи аналіз поняття життєвого шляху, беручи до уваги той факт, що послідовність життєвих подій складається не випадково, враховуючи необхідність вирішення певних життєвих ситуацій і проблем, приходимо до необхідності включення до складу системи понять практичної психології поняття *життєвої стратегії*. Як відомо, під категорією життєва стратегія розуміють сукупність життєвих планів і програм особистості, які формуються на основі уявлень людини про себе, своє майбутнє та минуле, відповідно до своїх потреб, бажань, життєвих цілей, прогнозів (В. А. Роме-нець, С. І. Яковенко, В. О. Моляко, Л. В. Сохань).

Поняття *долі* дає змогу досліджувати життєвий шлях під широким кутом зору. Це поняття є широко вживаним як у побутовому, так і в науковому тезаурусі. Долю людини характеризують моменти вирішення найважливіших життєвих ситуацій і проблем, які мають своє відображення у життєвому шляху в ролі «поворотних пунктів». Вони продукують нові подальші ситуації і нові більш або менш сприятливі умови для подальшого їх вирішення. Питання долі формує, з однієї сторони, задачу про співвідношення зумовленого, передбачуваного, нормативного, а з іншої сторони — особистої активності людини, її здатності протистояти зумовленості, впливаючи на перебіг життєвих подій.

Таким чином, між зазначеними поняттями є прямий зв'язок, кожне з них має пряме відношення до іншого та до дослідження життєвого шляху особистості.

Розглянута категоріальна система в багатьох аспектах узгоджується з основними течіями у прикладній психології. У психоаналітичному напрямку робиться наголос на реконструкції життєвого шляху особистості, намагаючись відшукати зв'язок між неврозами дорослої людини та її негативними переживаннями дитинства. Поняття життєвої ситуації має своє відображення у біхевіористському підході, в якому розглядається не минуле, а теперішнє, пропонуючи певний аналіз поточних ситуацій і засоби вирішення проблем людини в процесі психокорекції. Гуманістична та когнітивна психологія спрямована на життєві плани і перспективи людини.

Одночасно застосування цих категорій у найпоширеніших напрямках сучасної прикладної психології дає змогу для застосування результатів різних психологічних підходів.

Так, в основі концепції подієво-біографічного підходу категорія життєвого шляху розглядається як найбільш узагальнююча й ефективна завдяки тому, що вона дозволяє звернути увагу на здатність людини бути самостійною та самоактуалізованою особистістю, на те, що тільки людина сама є творцем власної біографії, головним режисером своєї унікальної долі (Є. І. Головаха, О. О. Кронік, Л. В. Сохань та ін.). Ця категорія дозволяє вказати на залежність досягнутого від минулого особистості, яке прямо або опосередковано впливає на неї, а також від об'єктивних умов, у яких протікає її життєвий шлях. Дане положення дає змогу врахувати той факт, що вплив минулого людини та сучасні умови існування детермінує у майбутньому багатоаспектний, багатовимірний і багатоваріантний характер.

Розглядаючи категорію життєвого шляху у поєднанні із поняттям *творчого шляху* особистості (В. О. Моляко, В. А. Роменець), слід зазначити, що цей шлях знаходиться у постійній модифікації особистісного світу (картини світу) з метою творення людиною самої себе. Творчий шлях має напрям розвитку неначе в паралельній площині, навіть коли життєвий шлях уявляється «вичерпаним», він має вигляд постійного піднесення до нових висот, які, в кращому разі, фізично закінчуються після досягнення людиною чергової висоти, а в гіршому — раптово обриваються під час чергового сходження.

Зазначена проблема є актуальною для досліджень як в західній, так і у вітчизняній психології. Перше систематичне вивчення закономірностей життєвого шляху було зроблено в західній психології. Це питання стало центральним у дослідженнях провідних психологів: А. Адлер, Е. Берн, Ш. Бюлер, Л. Зонди, К. Стайнер, Ж. Піаже, Е. Фромм, К. Юнг та ін.

Особливий вклад у проведення детального аналізу даного поняття було здійснено Ш. Бюлер з колегами у Віденському психологічному інституті в 20–30-ті роки ХХ сторіччя. Ними було проведено аналогію між ходом життя і ходом історії та охарактеризовано життя особистості як індивідуальну історію. Завдяки великому емпіричному матеріалу було виявлено, що, незважаючи на індивідуальну своєрідність, є закономірність регулярності в дефініціях настання оптимумів життя в залежності від співвідношення ментальних і біологічних, духовних, та вітальних тенденцій. В свою чергу, були встановлені відмінні один від одного типи життєвого розвитку особистості. На думку Ш. Бюлер, розвиток людини є поступовим процесом становлення і зміни духовних і цільових структур самосвідомості [6].

К. Г. Юнг розглядав життєвий шлях людини з точки зору його рушійних сил. Провідна роль в житті людини, на його думку, належить несвідомому. Дослідник відзначав, що колективне несвідоме — вроджене, расова основа всієї структури особистості. Якщо людина йде не за звичайним шляхом функціонування принципів аніми та анімуса, що полягає в тому,

що їх енергія спрямовується зовні, але стає на шлях і направляє обидві енергії вглиб себе, то вони виробляють в ньому життя духу. Тільки такий свідомий шлях, який звучить як голос долі, веде до повної самості [13]. У цьому ж напрямку розвивав ідею життєвого шляху А. Адлер. Він, як Юнг, допускав вроджену сутність людини, яка визначає її особистість. І такою визначальною, згідно з Адлером, виступає соціальний інтерес (у З. Фрейда — секс, у К. Юнга — розумові патерни). У дослідженнях А. Адлера соціальний інтерес представлений в першу чергу прагненням до переваги. Під перевагою він не мав на увазі соціальну відмінність, лідерство або високе положення в суспільстві, а мав на увазі щось подібне до уявлень про самості (за К. Юнгом) або принципу самоактуалізації (за Гольдштейном). Інакше кажучи, це прагнення до досконалої сповненості, великий рух вгору [13].

У дослідженнях Е. Берна життєвий шлях людини розглядається з точки зору його детермінованості різними обставинами. У транзакційному аналізі він робить спробу показати, як психологічно «влаштовані» люди, як вони виражають свою індивідуальність у поведінці. Ключовими його ідеями є поняття про моделі его-станів і сценарії життя [5]. Е. Берна акцентує увагу на тих умовах, обставинах, які детермінують побудову життєвого шляху людини.

У вітчизняній психології проблемі життєвого шляху значну увагу приділяли: К. О. Альбуханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Ф. Е. Василюк, В. П. Зінченко, О. Р. Калітєвська, В. І. Ковальов, Л. І. Кравченко, А. А. Кроник, Н. А. Логінова, В. Нуркова, С. Л. Рубінштейн, Т. М. Титаренко та ін. У цих та інших дослідженнях можна простежити еволюцію наукових уявлень про життєвий шлях людини, яка певною мірою відображала соціальну ситуацію розвитку в нашому суспільстві. Вперше у вітчизняній науці поняття життєвого шляху й ідея суб'єкта життя були запропоновані С. Л. Рубінштейном ще в середині 30-х років, але потім вищезазначені поняття надовго зникли з горизонту психології через ту соціальну атмосферу, яка становила особливості радянського суспільства, і яка впливала на розвиток гуманітарних наук. До вирішення цієї проблеми С. Л. Рубінштейн звернувся знову в 50-х роках.

Проводячи аналогію з іншими психологічними дослідженнями, слід зазначити, що С. Л. Рубінштейн, розглядаючи проблему життєвого шляху, не тільки брав за основу психологічний аспект, але також вирізняв суб'єктивну картину життя та наполягав на необхідності врахування об'єктивних проявів суб'єкта, його здібність в сутності змінювати життя. С. Л. Рубінштейн висунув ідею суб'єкта життя, принцип аналізу особистості через її життєдіяльність, підкреслюючи при цьому не тільки залежність особистості від життя, але і залежність життя від самої особистості. За С. Л. Рубінштейном, життєвий шлях — це рух людини вгору, постійна трансформація людської сутності, осягнення особистої досконалості [8; 9]. СENS людського життя, вважає С. Л. Рубінштейн, «...бути джерелом світла і тепла для інших людей; бути свідомістю Всесвіту і совістю людства; бути центром перетворення стихійних сил в сили свідомі; бути перетворювачем

життя, викорчовувати з неї всяку скверну і безперервно вдосконалювати життя» [8].

У 60-х роках конкретними дослідженнями життєвого шляху зайнявся Б. Г. Ананьєв. Ним було проведено найбільше лонгитюдне дослідження особистості та її життєвого шляху. Завдяки цьому дослідженню були визначені вікова періодизація і онтогенез розвитку особистості: дитинство, юність, вибір професії, зрілість, пік кар'єри, старість [3]. За Б. Г. Ананьєвим — життєвий шлях це історія формування та розвитку особистості в певному суспільстві, він будується за соціальними проектами в історичному часі, датується історичними та біографічними подіями. Згідно з його думкою, життєвий шлях людини розгортає історію особистості в конкретну історичну епоху, і як історія розвитку його діяльності в суспільстві складається з багатьох систем суспільних відносин в певних обставинах, з багатьох вчинків і дій людини, які перетворюються в нові обставини життя [3; 4]. Треба зазначити, що концепція життєвого шляху є Б. Г. Ананьєва в більшій мірі враховувала соціальну і вікову періодизацію життя та в меншій мірі активність самої особистості, яка формує свою життєву лінію.

К. О. Абульханова-Славська, відштовхуючись від філософського положення С. Л. Рубінштейна про суб'єкт життя і життєвий шлях, як способи існування і здійснення особистості, переводить цю проблему в план психологічний. Згідно з її думкою, індивідуальність — це не тільки унікальність життєвого шляху, на якому зазвичай робиться порівняння із поняттям долі, котра не залежить від людини, вона ще полягає в здатності організувати її за власним задумом. Особистість не тільки змінюється протягом життєвого шляху і не тільки проходить через різні вікові етапи, як суб'єкт вона виступає як його організатор [1; 2].

На думку К. О. Абульханової-Славської, організація життя це — здатність так пов'язувати і здійснювати справи, ситуації, щоб вони підкорилися єдиним задумам, сконцентрувалися в головному напрямку, надати їм бажаний хід. Люди розрізняються за ступенем впливу на хід власного життя, оволодіння численними життєвими ситуаціями. Активність особистості проявляється в тому, що вона перетворює обставини, направляє хід життя, формує життєву позицію [1]. Дослідження вченої дозволяють робити висновок про те, що життєвий шлях підлягає періодизації не тільки віковій, а й особистісній, яка, починаючи з юності, перестає збігатися з віковою. К. О. Абульханова-Славська вводить термін «життєва стратегія особистості», який передбачає в своїй основі принцип опори на власні сили, перетворення умов, ситуацій життя відповідно до цінностей особистості. Але для того, щоб навчитися жити відповідно до своєї індивідуальності, необхідне знання і розуміння самого себе.

Висновки. На основі теоретичного аналізу встановлено, що поняття «життєвого шляху» є одним зі складних, яке має історичне та систематичне вивчення у гуманітарних науках. Продемонстровано, що в психологічній науці є ряд споріднених понять, які доповнюють і розширюють його суттєвий аспект.

Список використаних джерел і літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Дialeктика человеческой жизни / К. А. Абульханова-Славская. — Москва: Мысль, 1977. — 224 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. — Москва: Мысль, 1991. — 299 с.
3. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. — Москва: Наука, 1977. — 379 с.
4. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. — 339 с.
5. Берн Э. Трансактный анализ в психотерапии / Э. Берн. — Москва: Академический проект, 2001. — 300 с.
6. Бюлер Ш. Что такое пубертатный период / Ш. Бюлер. — 1997 // Психология подростка : хрестоматия / сост. Ю. И. Фролов. — Москва : Российское педагогическое агентство, 1997.
7. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. — Санкт-Петербург: Питер, 2006. — 352 с.
8. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание / Сергей Леонидович Рубинштейн. — Москва: Академия наук СССР, 1957. — 328 с.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. — Москва: Педагогика, 1989. — 486 с.
10. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. — Київ: Либідь, 2003. — 376 с.
11. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. — Москва: Академический проект, 2007. — 272 с.
12. Юнг К. Г. Психология переноса. Статьи: сборник / К. Г. Юнг. — К.: Ваклер, 1997. — 304 с.
13. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. — Санкт-Петербург: Азбука, 1995. — 717 с.
14. Adler A. Social interest: A challenge to man kind. — New York, 1964.

REFERENCES

1. Abulhanova-Slavskaja K. A. (1997). Dialektika chelovecheskoj izjni [The dialectic of human life]. Moscow [in Russian].
2. Abulhanova-Slavskaja K. A. (1991). Strategiya jizni [life Strategy]. Moscow [in Russian].
3. Anan'ev B. G. (1997). O problemah sovremennogo chelovekiznaniya [On the problems of the modern chelovekoznaniiya]. Moscow [in Russian].
4. Anan'ev B. G. (1968). Chelovek kak predmet poznaniya [Man as an object of knowledge]. Leningrad [in Russian].
5. Bern E. (2001). Transakcionnyy analiz v psihoterapii [Transactional analysis in psychotherapy]. Moscow [in Russian].
6. Buler Sh. (1997). Chto takoe pubertatnyy period. Psihologiya podrostka [What is puberty. Teen Psychology]. Moscow [in Russian].
7. Masloy A. (2006) Motivaciya i lichnost [Motivation and Personality]. (3d. ed) SPb. [in Russian].
8. Rubinshtein S. L. (1957). Bitie i soznanie. Chelovek i mir [Being and consciousness. Man and the world]. Moscow [in Russian].
9. Rubinshtein S. L. (1989). Osnovi obshey psihologii [Fundamentals of General Psychology] A. V. Brushlinskiy, Abulhanova-Slavskaja K. A. (Ed.). Moscow [in Russian].
10. Titarenko T. M. (2003). Zhitteviy svit osobistosti u mejah i za mezhami bydennosti [The life of the individual world within and beyond the ordinary]. Kyiv [in Ukrainian].
11. Fromm E. (2007). Begstvo ot svobody [Escape from Freedom] G. F. Shveinik, G. A. Novichkova (Ed.). Moscow [in Russian].
12. Yung K. G. (1997). Psihologiya perenos. Stat'i. Sbornik [transfer Psychology. Articles. Collection]. Kyiv [in Russian].
13. Yung K. G. (1995). Tipologiya. Psihologicheskie tipy [Typology. Psychological Types.]. SPb [in Russian].
14. Adler A. (1964). Social interest: A challenge to man kind. New York [in English].

Кушнерова Яна Григорьевна

аспірант 2 курсу спеціальності «Психологія»
ОНУ ім. І. І. Мечникова

ПОНЯТИЕ ЖИЗНЕННОГО ПУТИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Резюме

В статье осуществляется психологический анализ понятий категории жизненного пути личности. Рассмотрены актуальные научные подходы к анализу понятий «жизненный путь», «жизненная стратегия», «творческий путь». Прослежено развитие понятия жизненного пути в отечественной и зарубежной психологии.

Ключевые слова: жизненный путь, психологическая проблема, психологическая ситуация, жизненная ситуация, жизненный кризис, судьба, жизненная стратегия, творческий путь.

Kushnerova Yana Grigorievna

Graduate 2nd year specialty «Psychology»
Odessa National University I. I. Mechnikov

CONCEPT OF LIFE PATH: THEORETICAL ANALYSIS

Abstract

In the article theoretical analysis related to the category of way of life of the individual and related concepts. The analysis of the development of the concept of life course in domestic and foreign psychologists.

Thus, the way of life of the individual — is an individual personal history has developed under the influence of circumstances, the social environment and the internal position of the person. The life of determinate content of life itself and those values and meanings that a person sets their way of life. Personality as a part of society, the media generation in a certain way includes its own way of life a great number of socio-historical rhythms. These are the traditions, rituals, rites, customs, formed in a certain period of development of society and leave a trail for many years.

Thus, the concept of «way of life» — is one of the most difficult, because it has its historical and systematic study in the humanities. In particular, in the science of psychology has a number of related concepts complement and extend its essential aspect.

Key words: way of life, psychological problem, psychological situation, situation in life, life crisis, fate, life strategy, creative way.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2016